

СССР

„ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, бр. 5, 1987

На уводно място в броя е поместена подробна информация за организираната от списанието международна „кръгла маса“ — среща-разговор на тема „Човекът, обществото, литературата в условията на научно-технически прогрес“. В срещата са участвували представители от Съветския съюз — М. Козмин, В. Оскоцки, Е. Сергеев, Л. Лазарев и Н. Анастасиев; България — З. Чолаков; ГДР — З. Рьониш, В. Новойски; Полша — М. Хшвановски; Чехословакия — О. Марушяк, Й. Петерка; Унгария — П. Ферер, и Куба — Соня Браво.

Срещата е открита с встъпително слово от главния редактор М. Козмин, който изтъква, че темата е широко формулирана и по нея участниците могат да споделят опит, да разменят мисли, да изкажат свои мнения за състоянието и перспективите на развитие на социалистическите литератури днес. А щом се заговори за литературата и днешното време, не можем да си затваряме очите за най-важното — за пръв път в историята на човечеството, в историята на нашата планета се стига до такава ситуация, когато времето може да бъде спряно, и то не като онзи прекрасен миг, за който мечтае Фауст, а като кошмар на всеобща гибел и прекратяване живота на земята.

След Априлския пленум на ЦК на КПСС (състоял се през април 1985), който провъзгласи курс към ускорение и преустройство и посочи много наши беди и нетърпими в социалистическо отношение явления в литературата, едно след друго започнаха да се появяват произведения, рисуващи тези страни от живота, които преди често се подминаваха. Такива са острите публицистични очерци на И. Василев, Ю. Черниченко, А. Стреляний, поемите на Е. Евтушенко и А. Вознесенски, писаните на А. Мишарин и М. Шатров, повестите на В. Распутин „Пожарът“ и на В. Биков „Карниерата“, романите на В. Астафиев „Печалиният детектив“ и на Ч. Айтматов „Ешафод“. Те са ново направление в нашата днешна литература, направление на трезвота и сурова правда, на реализма и болката.

Пръв на „кръглата маса“ се изказва В. Оскоцки, който споделя свои мисли и тревожни външения във връзка с нарушението равновесие между човека и природата и се спира на

три произведения от три различни литератури, посветени на тази тема: „Прощаване с Матьора“ на В. Распутин, един разказ от немския писател Йоаким Новотни за лужишко село, чиито обитатели трябва да го напуснат заради проектиран на мястото му строеж, и романа „Удавници“ на сирийския писател Абдесалам ал-Уджейли. В случая — изтъква В. Оскоцки — еднаквата тематика не може да бъде тълкувана като „страйкуващ сюжет“, тъй като не са налице нито сюжетни, нито други литературни заимствувания. За съзвучията и сходствата на тематичните мотиви, за приликите и съвпаденията на сюжетните колизии и ситуации, за драматическия навал „се е погрижило“ самото време, самата епоха, изди, нала като един от глобалните свои проблеми агресията на човека срещу природата, а посредством природата — драматичното нахлуване във вековното устройство на селския, пък и не само на селския живот.

Отбелязана е пак в същата връзка и по-вестта на А. Платонов „Ювенилно море“, чие то отпечатване е забавено с половин век, но изминалите десетилетия не само че не са намалили, а още повече са открили и окрупнили художественото значение на произведенното като проициателно предупреждение, пророческо предизвестие за опасността от преобразователски волунтаризъм в природата, горчивите плодове на който ние днес жънем. Безумният всепоглъщащ стремеж за преобразяване на природата по своя произвол в героите на тази повест се поражда от техните полупознания, полуобразованост, полукултура, в които — уместно е да напомним това — В. И. Ленин видя една от обективните трудности по пътя на социалистическото строителство, едно сериозно препятствие за научно управление чрез научен прогрес.

По-нататък В. Оскоцки отбелязва две статии — на Ч. Айтматов „Разумът в ядрената обсада“ и на А. Адамович „Логиката на ядрената ера“. „Нима безумието ще надвие разумът?“ — тревожно пита Ч. Айтматов и в статията си сочи изход — и според него той е в новото мислене на ядрения век, което, отговаряйки на провъзгласения от социализма принцип за мирно съвместно съществуване на различните политически системи, ознаменува „прехода от „корпоративното“, блоково-то съзнание на човечеството към глобалното световъзприемане за единството на живота на земята, към планетарно мислене пред лицето на нарастващата ядрена опасност...“

Статните на Ч. Айтматов и А. Адамович са съзвучни — те призовават литературата да извърши такъв подвиг — да спаси живота!

По повод „Печалният детектив“ на В. Астафиев и „Пожарът“ на В. Распутин В. Оскоцки коментира предизвикателно спор сред критиците засилване на публицистичното начало в съвременната проза. Един критик се отнася с укор към това явление, считат го за поражение и слабост, други го окачествяват като достижение и заслуга. Но съотношението между публицистическото, т. е. правоучителното, пряко оценъчното и художественото, изобразителното слово не се поддава на рецептурни, веднъж завинаги дадени нормативи — и това е добре известно. У всеки писател, дори във всяко отделно негово произведение това съотношение е различно.

В. Оскоцки изказва свои размисли и мнения за романа „Ешафод“ на Ч. Айтматов. Привичните понятия за положителен и отрицателен герой не обхващат сложното и противоречиво многообразие на живота, съвременната литература се нуждае не от еталонни превъзпълнения и оценъчни нормативи на един или друг тип, а преди всичко от герой, който силно и дълбоко да чувствава, остро и мащабно да мисли. . .

Представителят от България З. Чолаков подчертава актуалността на така формулираната тема. Разбира се, тя е толкова многогранна, че винаги може да ни предложи нови аспекти. Размислите за параметрите на научно-техническия прогрес и съдбата на човека в тези условия неизбежно довеждат до тревожни размисли за същността на хуманизма на съвременния етап. Гигантският полет на научно-техническата мисъл и неговите удивителни резултати се разминават — и то по ужасен, дисхармоничен начин — с вековните призови за любов към човека, с всички традиционни представи за неговото благородно и разумно предназначение. Заплахата от ядрен апокалипсис, която до голяма степен е пряка и гротескна рожа именно на тези неудържими научно-технически търсения, сякаш довежда до *инфлация* именно на класическите представи за съдбата на homo sapiens.

Как литературата и изкуството трябва да се държат в такава жестока ситуация, когато процъфтява научният гений и загива нравственото начало на човешкия живот? Трябва да се намерят нови начини за художествено въздействие — не са вече достатъчни традиционните призови за хуманност, нравственост. Разбира се, ние не можем да живеем с илюзията, че литературата и изкуството ще съумеят да се окажат във висша степен ефективен инструмент за нравствено спасяване на съвременния човек. Трябва да се има предвид какво страшно поражение нанася на естетическия вкус така наречената масова култура и по-специално нейните аудиовизуални форми. Човек все по-малко чете, вниманието му все повече се поглъща от гигантите на комуникацията. Но независимо от всичко художественото слово трябва да намери себе

си в тревожната епоха на НТР — литературата винаги е била и ще си остане полето на честта и духа и винаги е имала и ще има своя аудитория.

З. Чолаков прави кратък литературноисторически преглед на проблема за НТР и духовния кризис на съвременния човек и изтъква, че той често е бил третиран в сатирично-гротесков план. Това по забележителен начин е направил на времето си К. Чапек, а сега традицията на гротеската е особено характерна за съвременната американска литература, най-вече за произведения на К. Вонегът, Хелър, Бредбъри. Проследено е и художественото осмисляне на този проблем в българската литература. Още в началото на 30-те години големият български писател прозаик-сатирик Светослав Минков създава ярка гротеска в своите сборници разкази „Дамата с рентгеновите очи“ и „Автомати“. В средата на 60-те години проблемите на НТР и психосоциалното поведение на българина намират интересно отражение в творчеството на И. Радичков — най-колоритния български прозаик днес. В плана на интересувашата ни тук тема 70-те години в българската литература минават под знака на крупния прозаик П. Вежинов и значителните му художествени творби „Нощем с белия кон“ и „Вариерата“. Изследването на проблема за НТР и съдбата на съвременния човек налага нова постановка във философски и обществено-естетически план, за да се види ролята на творческата личност в съвременния свят — това е много актуален въпрос за българската литература и тук З. Чолаков посочва имената на българските писатели Б. Райнов, И. Давидков, Д. Фучеджиев и др. В най-ярките произведения на съвременната българска литература се наблюдава оригинален синтез на националното и общочовешкото, а това е определено перспективно явление за всяка национална литература — завършва изказването си З. Чолаков.

Зигфрид Рьоних (ГДР) изтъква в изказването си, че съвременната литература на ГДР в своите най-хубави произведения се стреми да проникне в съвременната действителност и да помогне на читателите да разберат същността на извършващите се динамични процеси. Но да се твърди, че това се отнася до цялата литература на ГДР, не може; не за всички писатели е просто и лесно, както примерно беше преди десет години, да се ориентират във фактите, явленията, тенденциите на днешния ден. Въпреки сложните и многообразни пластове З. Рьоних е на мнение, че в литературата на ГДР се открояват главно две различни направления. Задачата, която си поставят писателите от първото направление, може да се охарактеризира така: те лият за това, за което преди не е писано, което не е било видно, почувствувано. А към второто направление принадлежат писателите, които изобразяват традиционните проблеми на живота и художествено ги анализират.

М. Хшвановски (Полша) посвещава изказването си на проблема за отношенията

между средствата за масова информация и литературата. И това той прави не в угода на модните повстрия, а защото е убеден в обществената значимост на проблема, от чието решаване според него ще зависи може би и бъдещето на литературата.

В повечето европейски страни литературата в продължение на векове е определяла стила и моделите култура. Днес литературата продължава да доминира в областта на културата, въпреки и във все по-намалваща степен. Всички видове изкуства използват опита на литературата, нейните традиции, метафоричност, символика и т. н.

Литературата в системата на средствата за масова информация — какви ли трябва да бъдат нейните форми на функциониране? Можем ли да се ограничим само с традиционните форми: например четене на роман по радиото, гледане на спектакъл по телевизията, срещи в студията с поети? Разбира се — не. М. Хшвановски говори и за масовата култура, чиято експанзия все повече се засилва. Той изтъква, че масовата култура има различен излък в социалистическите и капиталистическите страни. В буржоазното общество тя се смята отразял от промишлеността, но същевременно изпълнява определени идеологически функции независимо от пропагандния мит, че не служи на никакви определени идеали.

М. Козмин и Л. Лазарев поставят въпрос към М. Хшвановски в какво вижда той разликата между масовата култура в социалистическите страни и тази на Запад и дали масовата култура трябва да се разглежда със знак минус или това е едно по-сложно явление в съвременните условия?

М. Хшвановски отговаря, че е съвсем далече от абсолютно негативна оценка на това явление. Масовата култура ще се превърне в негативно явление тогава, когато бъде свързана само с механизирания процес на западната култура, без да се имат предвид националните традиции, без да се вземат предвид функциите на културата в условията на социализма. Масовата култура обаче, независимо от това дали ни харесва или не, е част от общата култура. . . Ситуацията, при която цялото общество ще отстоява така наречената висока култура, когато само тази култура ще отговаря на неговите интереси и потребности, можем с право да наречем идеална. Засега обаче сме много далече от този идеал, чието осъществяване зависи от различна степен на образование, от еднакъв достъп до богатствата на културата и от много други фактори — приключи изказването си М. Хшвановски.

Е. Сергеев спира вниманието на слушателите върху въпроса — какво става с литературата по време на крупни социални промени. Какво става с литературата, която сама активно е подготвяла тези промени. Такива положителни явления като ускорено развитие, преустройство на масовото мислене, засилване на гласността трябва да облекчават писателите в решаването на художествените задачи,

обаче не е така, изглежда те ги усложняват и не първи писателите се отзовават, защото за истинската, сериозната литература слово — това е действие, дело. При създадената преди две години ситуация в съветската литература публицистите първи усещат настъпилите промени и започват да пишат не очерци и не проблемни статии, а повести и разкази. Публицистите търсят нови пътища, а някои правят опити да облизват публицистиката с художествената проза.

Около „кръглата маса“ възниква спор по въпроса — какво повече: качества или недостатъци донесе на прозата внедряването в нея на публицистиката. И Е. Сергеев, и Л. Лазарев считат, че се е стигнало до някои недоразумения поради смесване на понятията. С един и същ термин — публицистика, публицистичност се обозначават различни явления, защото едно нещо е публицистиката като литературен жанр със свои, присъщи ѝ художествени средства и, изхождайки от това, ние можем да я оценяваме. И за съвсем друго явление става дума, когато се говори за публицистичност в едно художествено произведение — това може да означава и усвояване на днешните сериозни проблеми на живота, може да означава и художествено безсилие.

В. Новойски (ГДР) започна изказването си, позовавайки се на мисълта на В. Осколки, че нашето време изисква мислещ герой. Да — съгласява се В. Новойски, — на нашето време му е нужен мислещ човек, а на литературата — мислещ герой. Но на литературата — набляга той — ѝ е нужен особен, продуктивно-критичен поглед на писателя за новатора, за инженера, въвлечен в процеса на техническия прогрес. Литературата на нашето време трябва да изследва в каква степен интелектът, творческото мислене на включените в икономическите процеси човек способствува за развитието на причастност към живота на народа, чувство, от което в крайна сметка израства високо съзнание на отговорност за живота, отговорност за нашата планета. А за тази цел ни е нужна голяма литература.

Л. Лазарев — хубаво нещо е голямата литература, но тя винаги е чудо, загадка. А се случва и така — животът е напълно благополучен, а хубава литература няма. Но се случва и обратното — животът е пълен с нестогди, тежки драми, а литературата, родена от този живот, е прекрасна. . .

Сега у нас настъпи такава ситуация, когато журналистиката заговори за живота толкова открито и безстрашно, че литературата, която преди беше поела някои нейни функции, сега трябва да се замисли — дали да се съревновава с журналистиката, или да тръгне по свои пътища на осмисляне на съвременността. . .

П. Фехер — представителят от Унгария, напомни в началната част на изказването си за трагичните събития в Унгария преди тридесет години. Защо напомням сега за тогавашните събития? Защото трябва извънредно внимателно да анализираме днешната сложна обстановка, създадена в литературата. За ли-

тературното развитие през изминалите 30 години Фехер изтъква, че върхово развитие бележат 70-те години. В първата половина на 80-те години се е получил спад не само в литературния живот, но и в самия литературен процес.

П. Фехер отбелязва развитието на мемоарния жанр в унгарската литература в последно време — написани са мемоарни произведения не само от писатели, но и от политически и обществени дейци, от военни. Най-голям интерес от началото на 80-те години е предизвикала документалната проза с историческо направление.

И. Петерка — като се връща малко назад в чешкото литературознание във връзка с поставения на обсъждане проблем, намира, че там се съдържа любопитен за това материал. През 20-те години се очертават две тенденции: от една страна, стремеж към научност, признаване приоритета на научно-техническия прогрес в развитието на обществото, а от друга — хомотентризм, стремеж към човека, към сложното човешко битие.

И. Петерка се спира на понятието исторически оптимизъм и посочва, че разбирането за него търпи промени. Читателите много недоверчиво се отнасят към всевъзможни оптимистически пророчества и измамни обещания. Истинският исторически оптимизъм не е наивен — той не бърза да смесва идеалното с реалното. Това е оптимизъм на личното, конкретното участие на всеки член от обществото, за да може да се излезе на нови рубежи на историческото развитие. Не можем да накараме читателя да вярва в истина, провъзгласена от авторитарни позиции.

И. Петерка отбелязва и настъпилите промени в езика — особено в езика на поезията. Съвременната поезия иска не просто да пее, а да поставя социална диагноза, да бъде не интерпретация, а динамичен анализ на живота.

О. Марушяк изказва съжалението си, че във формулирането на разискваната тема липсва думата „революция“, която е заменена с „прогрес“. Според него на новата формулировка не ѝ достига един важен момент — нашият живот явно се нуждае от коренна промяна на много морални, духовни начала, от формирането им на ново, по-висококачествено равнище. Но въпреки че плахо нанася поправката, той смята, че научно-техническият прогрес е оказал значително въздействие върху литературата: той ѝ дава актуални, остри, критически теми и сюжети.

Л. Лазарев — ако се огледаме малко назад, ще си изясним, че решаването на много общи проблеми на науката, на техниката, икономиката опира в хуманитарната сфера. В потвърждение той дава един пример: два огромни кораба със съвременна радиолокация се сблъскват. Дали това е несъвършенство на техниката или развихряне на природна стихия? Не, елементарно нехайство, безотговорност на човека. А има други са причините за аварията в Чернобил?

Самите учени твърдят, че практически е

немислима нито абсолютно съвършена техника, нито такова обслужване, което би изключило всякакви грешки. Следователно научно-техническият прогрес ще бъде плодотворен само ако служи на хуманистичното развитие на обществото и в това Л. Лазарев вижда същността на проблема, по никакъв друг начин не можем да разрешим въпроса за взаимоотношението на съвременната наука и техника с литературата и изкуството.

София Браво — представителката от Куба, започва изказването си с някои общи размисли за особеностите на латиноамериканското мислене и светоусещане. Според латиноамериканците, които представляват смес от испанци и негро-африканци, сплав от фантазия и реализъм, поезията не идва отвън, целият техен живот е поезия.

Какво е състоянието на кубинската литература днес? За него може да се съди по един от нейните основни жанрове — поезията. Защото Куба е била и си остава страна на поети. През 60-те години кубинската поезия изминава пътя от интимната лирика към разработване на социални и политически теми. 70-те години се характеризират с възвръщане към лиризма, към света на личните преживявания, отказване от публицитистката, декларативността. 80-те години открояват една главна линия — разгръща се привычната за кубинската литература тема за взаимообусловеността на битието и общественото съзнание.

Какво може да се каже за кубинската литература във връзка с поставената тема? Какво е съотношението между човека, обществото, научно-техническия прогрес? За нас, кубинците, научно-техническият прогрес се заключава в построяването на социализма преди всичко. Много вече е направено — за това се говори на III конгрес на Кубинската комунистическа партия, на който се постави задача за промяна в обществено-икономическа курс на страната и коригиране на допуснатите в икономическата област грешки. Как реагира на това литературата? За това е твърде рано да говорим. Към нови теми днес се насочва главно публицитиката — тя бие по всичко отрицателно, което съществува в обществото и се отразява на научно-техническия прогрес.

Н. Анастасиев — проблемът за научно-техническата революция и въздействието ѝ върху литературата не е нов. Върху него са разсъждавали и у нас, и в страните от социалистическата общност, а и изобича в света. Припомня се за прозата на М. Фриш, К. Вонегът, знаменитата книга на Чарлз Пърси Сюю „Две култури“ и дори още по-далеч — за обявения през 1750 г. конкурс от Дижонската академия на тема „Спомогнало ли е възраждането на науките и на изкуството за подобряване на нравите?“ С една дума — заключава Н. Анастасиев, — проблемът е твърде стар и художествената мисъл с неуморна енергия го изследва. В края на второто хилядолетие се създаде една безпрецедентна психологическа ситуация, когато сме изправени пред

перспектива за биологическата гибел на цялото човечество и никоя сфера от живота не може да остане настрана от този проблем. И литературата не стои настрана. И за нас политическите диспути, научните спорове и открития престанаха да бъдат абстракция или вестникарска новина — и ние с нашите хуманитарни занятия сме въвлечени в общия кръговрат. Има обнадяващи примери на промяна в политическото мислене. Има признаци за промяна в научното мислене. Общественото, преустройството, ускорението — всички тези процеси протичат трудно и не толкова стремително, колкото бихме желали. Със сурова прямота това беше посочено на Януарския пленум на ЦК на КПСС, но промени има, атмосферата се освежава. Не последна роля иска да играе — и играе в този процес литературата.

С няколко заключителни думи главният редактор на списанието М. Козмин характеризира срещата на „кръглата маса“ като интересна, жива, полифонична и даваща основание и за в бъдеще да бъдат организирани подобни срещи-разговори.

Мария Блажева

Г Д Р

„Weimarer Beiträge 32/1986/5

Сред разнообразните материали, публикувани в рецензираната книжка, от особен интерес за нас са двете статии върху съвременна българска литература — на Д. Вичев „За българската проза от 70-те и 80-те години“ и на Б. Байер „Българската лирика от 50-те и 60-те години. „Априлското поколение“, както и рецензията на Д. Вичев за излязлата през 1983 г. книга на Е. Байер и Д. Ендлер „Очерк по българска литература“. Обемът на реферата не позволява да разгледам и трите интересувачи ни работи, затова ще се спра по-обстойно само върху статията на Д. Вичев. По своя проблем обхват тя представлява задълбочено изследване на процесите в съвременната българска проза през последните две десетилетия, но не само през този период, тъй като авторът прави непрекъснати жанрови и тематични съпоставки с литературата от 50-те и 60-те години, което му позволява да очертае общите тенденции в най-новата ни проза и промените в тях. С тази своя работа Д. Вичев завършва хронологически своите изследвания (както по-обща, така и посветени на отделни творби¹) върху прозата, които обхващат практически целия развой на новата българска литература от Освобождението насам. В реферата ще бъдат засегнати само част от проблемните кръгове по изрза на автора, анализирани в неговата статия.

¹ Вж. например работите върху „Бай Ганьо“ в Цайтшифт Фюр Славистик“ 30/1985/5,710—718 и върху „Хитър Петър“ на Г. Марковски във „Ваймаре р Байтреге“ 1982/1912.

През 70-те и 80-те години се открояват почти всички съществени тенденции, започнали през 60-те години в българската литература: едно по-задълбочено разбиране за човека, чиято сложност не се схваща единствено като следствие от неговата социална и политическа роля; повишен интерес към нравствените проблеми, както и към националното своеобразие и всичко това въплътено в богатството на „неконвенционални жанрове“ и в многообразие на стиловите направления. Авторът обито излага в началото на своята статия онези според него социални предпоставки — национални и международни, които довеждат българското общество до нов опит и ново познание, различни от тези на предишните десетилетия. Българската литература от 70-те и 80-те години реагира на това ново положение с една повишена чувствителност за диалектиката на противоречията, за ролята на човека при решаването на проблемите на съвременността, както и с ново и интензивно самоосъзнаване на задачите на изкуството при променените условия. При изобразяването на отношенията между индивида и обществото на преден план биват изведени общочовешките и общоисторическите измерения на националното; проблемите на социалистическата съвременност или въпросите на националното своеобразие се разглеждат като неотделими от въпросите за смисъла на живота, за щастие и самоосъществяването на отделния човек, но и неотделими от съдбата на човечеството, от неговия ключов проблем — „откъде“ и „накъде“. Това характерно за прозата на 70-те години философско задълбочаване като по правило се свързва с една изостреност на историческото съзнание.

Радостта от експеримента продължава и през тези години. За разлика от 60-те години обаче сега експериментът не е насочен към преодоляване на традиционното, стремежът много повече е в това да се постигне новото чрез синтезиране на вече натрупания опит. Сега още по-ясно се проявяват двете противоположни тенденции при усвояването на действителността — от една страна, пълноно прудържане към реалното (определяща тук е ролята на автентичността, постигана чрез документа и репортажа) и освоената действителност на фантастичното (понякога и във фолклорномитични форми), от друга.

Съживяват се големите жанрови форми на повестта и романа, което е следствие от стремежа на писателите да изградят една обемна и сложна представа за съвременността. Като резултат се формира един нов тип социален роман, в който бива съчетан опитът на епическия роман от 50-те години и на последвалата го „лиризирана“ проза. Тъй като новият романов тип се стреми да изобрази комплексно действителността, той съчетава, от една страна, различни проблемни кръгове, а, от друга, търси свързобобоващи символи, които често са и заглавия на самите произведения. Такива особено представителни за прозата на 70-

те години романи са „Реката“, „Низината“, „Нощем с белите коне“, „Барьерата“.

Авторът анализира разликата между структурата на тези произведения и големите лиризираны прозаични форми от 60-те години. По-натат Д. Вичев се спира на т. нар. романи на „колективната и индивидуалната равностметка“, представителен за които, смята авторът, е „Низината“. Освен оригиналната композиция (вм. една обща фабула около централната идея се групират отделните части и епизоди, една структура, която може да се сравни с многосериен телевизионен филм), тези произведения притежават и една друга обединяваща ги характеристика — в тях си дават среща работническата тематика и селската проза. Много от героите са не просто селяни, те са на границата между две алтернативни състояния — да се откажат от своята душевна нагласа на селяни и да се опитат да изградят ново класово съзнание. Особено важно е (както и за цялата селска проза през 70-те години), че основното преживяване на героите не е раздялата с миналото, а постигането на нова социална позиция. Героят на социалния преход със своята раздвоеност, с неговите сериозни душевни и морални конфликти определя характера и на повестта „Отдалечаване“ от Г. Мишев и дебюта на Д. Шумалиев „Такова мъчание, такава война“.

За разлика от романите на колективната равностметка, които по своя строж представяват нова форма на епическа структура в българската литература, то „Нощем с белите коне“, „Реката“ и „Зелената трева на пустинята“ клоият към опита на романа на равностметката от 60-те години; същевременно обаче те се отличават от него по начин на изграждане и по ориентирането им към различна проблематика. Ако първата вълна от романи на равностметката разглежда преди всичко последствията на култа към личността по един драматично заострен начин, използвайки похватите на лиризираната проза, то през 70-те години авторите се обръщат към един по-традиционен начин на писане, но и към основните нравствени и философски страни на битието.

Два есенциални, подчертано експериментални романа — „Лавина“ и „Циклопът“ — оповестяват в началото на 70-те години задълбочения интерес към нравствено-философските проблеми. Поставени в гранична ситуация на своя живот, героите утвърждават отвъд противоречията и трудностите своята морална устойчивост и са готови при всякакви обстоятелства и без оглед на личното съхранение да защитават своя идеал. При това непрестанно се натрапва екзистенциалният въпрос за смисъла на живота, за това що е щастие и къде то трябва да бъде търсено — в любовта, в творчеството, в борбата за социален прогрес? Жизнената равностметка на героите не дава на тези въпроси окончателни отговори, тя обаче ни внушава, че всеки копнеж по самоосъществяването на човека е мислим само в съзвучие с хуманистичните идеали на времето.

Зад това основно външение в двата романа се крие богато идейно съдържание, защото независимо че сюжетът е ограничен до жизнената история на един герой, романовото повествование изобразява в дълбочината си една сложна социална цялост и засяга значително по широтата си проблемни кръгове. Два от тях заслужават особено внимание, тъй като те са определящи за преобладаващата част от прозата на 70-те години. Първият — взаимоотношенията между научно-техническата революция, екологичната отговорност и социалния морал, вторият — за отношението между изкуството, творчеството и живота.

Обръщането на много автори от различни поколения към проблематиката на твореца обогатява съществено българската проза през 70-те години. Образът на твореца, оставен до този момент почти без внимание или засяган само мимоходом, сега бива представен в едно направо експлозивно разкриване по два различни начина. От една страна, това е пробудената силна необходимост на писателите да се изправят и в света на художественото произведение отвъд постигнатото програмно разбирание — пред своите собствени проблеми, а от друга — познанието, че тъкмо проблемът за твореца изразява най-отчетливо една обща за епохата тенденция — стремежът към творческо самоосъществяване и индивидуално самоутвърждаване. Характерни за тези често основаващи се върху автобиографичен материал произведения (романите на Ив. Давидков и Б. Райнов) са не само проникновените наблюдения върху психологията на художественото творчество, но също така утвърждаването в една вече променена форма на наследената представа за поета като глас и съвест на народа. Образът на твореца е представен тук в една романтична светлина. В прозата на Ив. Давидков, подчертано лиризирана, с мозаично-асоциативен строеж, художественото творчество е преди всичко бунт срещу всяка рутина, срещу угнетяващата тирания на всекидневното. Това отношение към света приема понякога у Б. Райнов характера на своеобразно геройство, на постоянна борба срещу удобството и склонността към приспособяване, то дори се възвема до един вид самоотричане и до начин на живот, отиващ срещу здравия човешки разум. От съществено значение и в „Щъркел в снега“ на Г. Величков е мотивът за жертвователност заради завършеното формиране на таланта и пред неговата социална отговорност; този мотив е съчетан с убеждението за нетърпимостта на твореца към злоупотребата с изкуството за профанни цели и към неспособността. Романтична извисеност (заедно с обсъждането на други проблеми — отношението изкуство — народ, както и изкуството и вечните въпроси на битието) характеризира и образа на твореца в „Зелената трева на пустинята“.

Привързаността към проблемите на творчеството в литературата през 70-те години може да се проследи и в историческата проза, която по оригинален начин представя съд-

бата на твореца от миналото. Преди всичко две произведения заслужават внимание — неопределената по жанр и особено значима с начина, по който използва историческия документ „Книга за Софроний“ на В. Мутафчиева и „Хитър Петър“ на Г. Марковски. В романа на Г. Марковски образът на популярния фолклорен герой е по своеобразен начин обгърнат до библейски мотиви, за да бъде издигнат до значението на един български „Христос“, като вариант на идеята за твореца — помощник в беда и спасител.

Нови акценти изкрystalлизират в литературата в началото на 80-те години при овладяването на „собствената история“ особено ярко в „Горещници“ и в „Хайка за вълци“. И двамата автори отхвърлят възможността противоречията във времето до 1956 г. да са вече „уредени“ и приключени. Въпросът, който ги тревожи, е как се отнасят онези противоречия към противоречията в непосредственото настояще, какви възможни отношения съществуват между тях. Затова представителни за двата романа са не толкова традиционните конфликтни плоскости: привърженици — врагове на социалистическата революция и вътрешнопартийните разногласия. Много повече ударението в „Горещници“ е поставено върху разбирането на преходния период като свързващо звено по продължителния и незавършен исторически път на нацията от капитализма към социализма и комунизма, при което съзнателно бива подчертаван смисълът на непрекъснатостта в диалектиката на прекъснатост /непрекъснатост при социалистическата революция. Целта на тази преценка е да се покаже освен нарушаването на принципа на доброволност при колективизацията, една особено вредна тенденция в социалната практика до 1956 г., а именно — рязкото скъсване с традиционните нравствени и културни ценности на народа.

До какви тежки и до днес незадължени поражения са довели при селяните нихилистичното отношение към традицията и принудителната колективизация — върху този проблем с напрегната ангажираност се съсредоточава романът „Хайка за вълци“, предизвикал продължителна дискусия в литературния печат. Романът изобразява една страна от сложния процес на колективизацията (преодоляването на съпротивата на част от дребните и средните селяни) и нейните тежки психични, морални и социални последици. Авторът подчертава, че зрелостта на днешния български читател му позволява да възстанови сложната цялост на един социален процес по една негова страна; ако приемем сериозно тезата за „компетентния читател“ в съвременното развито социалистическо общество, то тогава резервите срещу подобни романи започват да изглеждат по-малко убедителни. „Хайка за вълци“ е значителен принос за по-дълбокото разбиране на процесите през преходния период, която помага на читателя да разбере по-добре и чрез това да съумее да овладее противоречивостта на своето непосредствено на-

стояще, противоречивост, обусловена и от събитията преди 1956 година.

Може да се твърди, заключава в края на своята студия Д. Вичев, че българската проза през седемдесетте и осемдесетте години ни дава представа за един динамичен и многообразен литературен процес, който се характеризира както с разкриването на нови проблемни кръгове, така и с жанровото и структурното многообразие на творбите. Големият интерес към общовещните въпроси не води до откъсване от конкретните социални събития и от актуалните проблеми на времето. Тук се проявяват преди всичко усилията на авторите да концилират философски задълбочено своята съвременност, да отразят значимостта ѝ като връзка между миналото и настоящето. Надичието на произведенията, в които възпитателният стремеж е съчетан със социалнокритични интенции, на произведения със социалноаналитична експлозивност, както и високото им художествено качество доказват, че българската проза от последните две десетилетия е изпънила своята социална поръчка, като в особена степен това се отнася за произведенията на съвременна тематика.

Ангела Ангелова

Г Д Р

„Zeitschrift für Germanistik“,
Leipzig, 4/1986

Концепцията за планомерно осъществяване на мирна политика, разработена от марксистката наука в областта на международното право и на икономиката, подтиква литературознанието към въпроса до каква степен културата съдейства за утвърждаването на идеята за мира в ежедневието съзнание на всеки човек. „Литература и изследване на мира. Войната и мирът в оценката на литературната наука“ е темата, обединяваща изследователските усилия на германистите от работната група към Хумболтовия университет в Берлин. На страниците на сп. „Дайтшифт фюр германistik“ (445—459) У. Хойкенкамл представя систематичен коментар на проучените (предимно немскоезични) литературоведски разработки от 50-те години насам, съдържачи научни на „науката за мира“. Цитираните над шестдесет заглавия са групирани умело в четири комплекса с оглед на преобладаващата в тях аспект на научната оценка:

1. Мир и хуманистична ценностна система. Етическа и историкофилософска постановка. Приносът на културноисторическите изследвания се състои в това, че те разкриват вековните традиции на протеста срещу тълкуването на историческия процес като съдба, на освобождаването от идеологическото формиране чрез милитаристичните интереси на господстващите класи. Етиката на социална отговорност се оказва постоянен елемент в

различните исторически форми на проявление на антивоенната литература (от Омир до Айтматов). А когато литературните произведения се разглеждат с оглед на конкретния им идеологически контекст, се стига до извода, че индивидуални модели на миротълкуването се префункционализират като мотиви за действие на отделния индивид. Например в семантичното поле на апологията на войната се помества ценностни представи като родина, другарство, мъжество, приютеност и пр., които се обединяват срещу революционизирането на светоусещането в Германия след 1918 г.

2. *Тълкуването на войната в идеологическия процес. Социален аспект и история на въздействието.* Познавателният интерес на марксисткото изследване на мира изхожда принципно от социално активната личност, а не от манипулираното масово съзнание. Затова представата за фронтална милитаристична пропаганда не е достатъчно обяснение за исторически процеси, при които народът се подава на класовия интерес на буржоазията. Например възприемчивостта на буржоазната интелигенция за идеята за войната през второто десетилетие на нашия век произтича от бунта срещу отчуждението, утилитаризма и сивото ежедневие. Изследванията върху тривиалната литература от 30-те години разкриват празноти в емоционално-идеалния план на читателското съзнание, които запълва милитаристичната и профашистката литература. Но механизъмът на идеологическото въздействие и формиране на ежедневно съзнание под знака на шовинистично-героични идеали и расистки представи за врага още не е изяснен задоволително от марксистката естетика.

3. *Тълкуването на Втората световна война и марксистката концепция за историята. Литературно-теоретична постановка.* Войната се оказва епохално събитие, а не просто един от многото сюжети. Немската история (от основаването на империята през 1871 до освобождението през 1945) се схваща като фатален процес. Изследванията от 60-те години свързват темата с относително стабилните наративни структури на т. нар. „обществен роман“ или „роман на развитието“. Пренебрегват се творби с експериментален характер, които се стремят да отразят новия рационален

тип планиране на войната, незачитащ никакви морални норми.

4. *Тълкуването на войната като истерпретация на съвременността. Критика на литературното преосмисляне на войната в историческа реинициация.* Литературният интерес към „романа на развитието“ предпоставя ориентацията към един идеален тип герой, резултат от окончателно преосмисляне на близкото минало. Но в реалния литературен процес и до днес продължава рамисълът върху моралните измерения на личното поведение, чувството за съвина, за лична неудача. Временното разминаване между литературна теория и практика в това отношение се преодолява, като се отчете и предпочитанието към експерименталните форми, вариантите на комичното и гротескното и пр. Не може да се приеме твърдението, че войната изтласква от изкуството социално активната личност, но трябва да се отчете преоценката на семантичния заряд на традиционните повествователни форми в антивоенната литература след 1945 г. Най-новите изследвания се стремят към категоризация на литературните методи и естетически качества. Проучването на апологетиката на войната в тривиалната книжнина във ФРГ показва, че възприемчивостта към устойчиви структури на милитаристичната идеология произтича както от недоволството от „дивилното“ ежедневие в едно консуматорско общество, така и от свързането на все още съществуващи фашистки убеждения с икономическите интереси на издателята.

Задачата на марксисткото литературознание е да установи една „естетика на мира“, да проучи до каква степен може да въздейства литературата, която отрича смисъла на войната, развенчава митовете и предупреждава. Проучванията на въздействията потенциал и на аналитичната точност в литературното изображение на войната трябва да се обединят, за да се разкрие самата идея за мира — нейния утопичен потенциал, исторически променливия ѝ облик — в системата на хуманистичните ценности.

Николина Бурлева